

Іван Ярмошик

**доктор історичних наук, професор
Житомирський державний університет
імені Івана Франка**

ВОЛИНСЬКИЙ КНЯЗЬ РОМАН САНГУШКО (бл. 1537 – 1571 рр.) В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Історія княжих родів Волині була в колі наукових зацікавлень багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Увагу дослідників привертали різні аспекти, пов'язані із долею українських/руських можновладців, – їх родове походження, формування комплексу маєтностей, участь в політичному житті Речі Посполитої інших державних подіях «обойги народів». Науковці приділяли увагу таким волинським князівським родинам як Острозькі, Чарториські, Вишневецькі, Корецькі. Гольшанські, Любомирські. Вивчення їх історії дозволяє глибше пізнати низку важливих сторінок українського минулого. Автор цієї статті ставить своїм завданням хоча б частково проаналізувати постать князя Романа Сангушка (бл. 1537 – 1571 рр.), який був найбільш помітним із княжої родини Сангушків.

Княжий рід Сангушків відносився до давніх литовсько-руських князівських сімейств гербу Погонь. У польській генеалогії вважається, що рід походить із лінії Гедеміновичів. Розбіжності лише в тому чи від Любарта Гедеміновича чи від Федора Ольгердовича. Це пояснюється тим, що у XVII ст. деякі представники роду носили подвійне прізвище чи то Любартовичів-Сангушків чи Ольгердовичів-Сангушків. Більш поширеною є традиція, яка виводить князів Сангушків від Ольгерда. Зокрема від наймолодшого із дванадцяти його синів Федора. За цією версією Федір Сангушко і засновник ягелонської династії Ягайло були природніми братами.

Сангушки, починаючи із середини XV ст., обіймали високі адміністративні посади. Василь Сангушко був Брацлавським і Вінницьким намісником у 1443-1445 рр. Його племінник Андрій Олександрович виконував такі ж обов'язки на початку XVI ст. За свою державну службу

Сангушки отримали значні земельні пожалування. Переважна більшість маєтків цього княжого роду знаходилася на Волині. Федір Андрійович Сангушко обіймав уряд маршалка волинської землі, а у 1544-1547 рр. став Вінницьким і Брацлавським старостою. У другій половині XVI ст. родину Сангушків прославив князь Роман Федорович, якого називали «улюбленцем короля Зигмунта Августа». Роман був сином згаданого Федора Андрійовича Сангушка та Ганни Дошпотовної.

Він виховувався на королівському дворі, був дворянином короля Зигмунта II Августа. Військова кар'єра його розпочалася досить рано, вже у 1555 році на чолі власного загону взяв участь у війні проти Московської держави. За військові заслуги у 1557 р отримав Житомирське староство. Після того йому досить часто доводилося воювати із татарами, а після 1564 р прославив себе у московсько-литовських війнах. За мужність на полях боїв у 1566 р був призначений Брацлавським воєводою, а у березні наступного року отримав булаву польного гетьмана Литовського, спочатку тимчасово, а у 1569 році – постійно. Блискучий полководець часів Лівонської війни, він декілька разів громив московські війська, захопивши у полон немало ворожих воєвод. У 1569 р князь Роман продовжив переможну серію битв, розбивши поблизу Умані значні татарські сили. Брацлавським воєводою та польним гетьманом Литовським Роман Федорович залишався до 1571 р.

Постать Романа Сангушка та його звияжний життєвий шлях знайшли віддзеркалення у низці історіографічних творів у часи романтизму та в другій половині XIX ст. Ці праці проливають подробиці на вищевикладену схему життєвого шляху Романа Федоровича. Спочатку звернемо увагу на поетичний твір Томаша Падурри. Поет цікавився українською історією, фольклором, вивчав архівні матеріали з історії України, зокрема козаччини. Його пісні та вірші були досить популярними серед народу, їх зібрав і видав у Львові Каєтан Яблоновський у 1842 р під назвою «*Pienia Tomasza Padurzy*» [4]. До цієї збірки й увійшла дума «Князь Роман Сангушко, староста Вінницький і Житомирський 1565 року» [4, s. 36-

39]. У ній йдеться про виправи цього князя супроти татар. Розповідь починається із Житомира – «Buw tohd'i Roman w Żytomyri misti», – де він дізнався про напад татар і зі своїм військом вирушив на зустріч ворогу та у битві біля Перекопу розгромив нападників. Свій твір Т. Падурра завершує подякою короля Зигмунта Августа на адресу цього князя, переможця татар.

Т.Падурра був прихильником тих часів, коли українські козаки жили в мирі з поляками. Політичною основою його бачення сторінок польсько-української історії була ягеллонська ідея про давню Річ Посполиту як братній зв'язок трьох народів: польського, литовського та українського. Такі мотиви ягеллонської ідеї яскраво відчувуються у згаданій поемі «Kniaz Roman Sanguszko, starosta winnickij i żytomirskij 1565 hoda». У заключній її частині Зигмунт Август дякує Роману Сангушку за перемогу над татарами, після якої «bilsze w Polsce nie bude Tatarów». Разом із цим Т.Падурра висловлює хвалу правителям ягеллонської династії, останнім представником якої був Зигмунт Август:

«Takto buwało przed dawni lita,
Koły Jagiełliw ridnia panowała,
Maw naród mużiw, mużi szast' u świata
A Polska syły i bahatstwa mała» [4, s. 39].

Важливі відомості про родовід Сангушків наведені у праці Юзефа Вольфа «Князі литовсько-руські від кінця XIV ст.» [8]. Походження прізвища Сангушків Ю.Вольфф виводить від перекрученого імені Семен – Семко – Сенько – Сенкушко – Сендюшко – Сенкгушко – Сангушко. Усі ці форми зустрічаються в актових документах. Історію родоводу він розпочинає від князя Сангушка Федковича, одного із синів Федора Ольгердовича. Він володів такими волинськими маєтками як Ковель, Любомль, Ратне, Вижва. У середині XV ст. від братів Олександра та Михайла започаткувалися дві лінії роду Сангушків – Коширсько–Несухойжська та Ковельська. У свою чергу Коширсько–Несухойжська розділилася на окрему Коширську та Несухойжську. Саме до останньої й належав герої нашої статті.

Представники роду обіймали високі посади на Волині, а пізніше Київщині та Поділлі. Андрій Сангушко у 1522 р був призначений маршалком Волині. Його син Федір успадкував уряд маршалка та інші доходні посади. Федір Андрійович був одружений із Ганною Дошпотовною, мав чотирьох синів Дмитра, Андрія, Романа, Ярослава та двох дочок – Федору та Марину. Про Андрія та Марину, окрім згадок у тестаменті батька, відомостей немає, мабуть вони померли у дитячому віці. Наймолодший із братів, Ярослав, брав участь у військових акціях поруч із Романом, був застрелений 4 вересня 1564 р під час гостини у княгині Авдотії Четвертинської якимось Желехом.

Відомим у нашій історії був старший із синів – Дмитро Федорович. Після смерті батька він успадкував Брацлавське, Вінницьке та Житомирське староства, а з 1552 р переведений на урядування Черкаським та Канівським староством. Перш за все цей князь відомий своїм одруженням, за підтримкою князя Костянтина Острозького, із тринадцятилітньою княжною Гальшкою (Ельжбетою) Острозькою, дочкою покійного Іллі Острозького. Такий його поступок викликав обурення і спротив її матері Беати Костелецької та інших претендентів на руку Гальшки. 20 січня 1554 р король підписав універсал, за яким Дмитро Сангушко приговорювався до смертної кари за цей вчинок. Князь намагався врятуватися втечею, але був спійманий у Чехії і страчений.

У дослідженні Ю.Вольфа знаходимо чимало інформації про Романа Федоровича. Історик перерахував його посади, маєтності, бойові звитяги у війнах із татарами та московитами. У грудні 1565 р князь був лише Житомирським старостою, а у березні наступного 1566 р його призначили воєводою Брацлавського воєводства. Королівським універсалом 27 лютого 1567 р Роман був номінований польним гетьманом Литовським, у червні того року він згаданий із титулом *hetmana dwórnego*. Польський історик А. Прохаска вважає, що це було тимчасове призначення. Ю.Вольф зазначав, що Роман не отримав привілею із коронної канцелярії про підтвердження свого призначення, тому не вживав цього титулу, хоч фактично обіймав посаду польного гетьмана. Саме у цей період він отримав ряд блискучих

перемог у боях із московською армією, найбільш відомими із них були звияги під Улою та Чашниками. Після прийняття присяги на вірність Зигмунту Августу як королю об'єднаної Польсько-Литовської держави, у травні 1569 р князь Роман був остаточно призначений польним гетьманом Литовським. Уже в цьому статусі 1 липня 1569 р він підписав акт об'єднання Великого Князівського Литовського із Корonoю.

Ю.Вольфф навів ряд інших подробиць із особистого життя Романа Федоровича. У 1570 р померла його дружина, а через рік 12 травня 1571 р у віці 34 роки від гарячки помер і сам князь. Подружжя було поховано в родинній усипальниці у Мельці.

Ю.Вольфф піддає сумніву дату народження Романа Сангушка – 1537 рік, яка опирається лише на повідомлення М.Стрийковського про те, що князь помер у віці 34 років [7], однак власної версії щодо цієї проблеми не запропонував. У зв'язку із цим слід згадати невелику публікацію «Roman Sanguszko, hetman polny Litewski» на сторінках часопису «Tygodnik Pustrowany» [6]. Автор під статтею не зазначений, але в іншому місці цього часопису вказано, що ним є відомий польський історик середини ХІХ ст., Ф. Собошанський. Автор не сумнівається у даті народження Федора Сангушка – 1537 р, але піддає сумніву дату його смерті. Він зазначає, що день і рік смерті, який традиційно вказують 12 травня 1571 р, може бути невірним, тому що недавно відкриті документи свідчать, що князь був живим іще у квітні 1573 р. Але автор тієї статті не зазначив, що це за документи. На нашу думку, якби такі свідчення існували, то вони мали б бути відомими Ю.Вольффу, який писав свою монографію пізніше згаданої статті.

Дослідженням, спеціально присвяченим постаті Романа Сангушка є стаття Антонія Прохаски [5]. У ній висвітлюється переважно військова діяльність князя. Головну увагу вчений звернув на заслуги Романа Федоровича у війнах проти Московської агресії на Литву. Дослідник наголосив, що князь прославився саме військовими справами, чим забезпечив

собі відоме ім'я та повагу з боку короля Зигмунта Августа, назвав його надією вітчизни і улюбленцем військових, як офіцерів так і рядових жовнірів.

А.Прохаска висвітлив долю Романа Сангушка на фоні тогочасного внутрішньополітичного життя та зовнішніх стосунків Речі Посполитої. У його статті віддзеркалені польсько-литовські протиріччя напередодні та в процесі укладання Люблінської унії, показано боротьбу Речі Посполитої за Інфлянтію, проти московської агресії та кримських татар.

Польський історик наголосив, що волинські урядовці, якими були переважно представники православних княжих родин, брали активну участь у політичному житті Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої, до їх голосу прислухалися на сеймах. Саме на їх плечах лежав основний тягар захисту українських земель від татарських нападів. Учений показав це на конкретних прикладах із життя Романа Сангушка. Обіймаючи посади Житомирського старости та Брацлавського воєводи, він багато зробив для укріплення замку в Житомирі та для зміцнення рубежів Брацлавського воєводства, їх охорони від нападів кримчаків.

Із важливих політичних акцій А.Прохаска згадав діяльність князя на сеймових засіданнях під час обговорення та прийняття важливих державних рішень. Р.Сангушко брав участь у підписанні привілею від 7 червня 1563 р, за яким шляхетські права і вольності поширювалися на шляхту грецької віри [5, s. 784], у прийнятті остаточної редакції Литовського Статуту на сеймі 1 липня 1564 р у Бельську [5, s. 789] і особливо у ході підписання Люблінської унії. На той час і польська і литовська сторони намагалися заручитися підтримкою в унійному процесі, уславленого перемогою під Улою, полководця. А.Прохаска наводить повний текст листа, написаного руською мовою, із яким до Р.Сангушка звернувся зверхник литовських магнатів князь Радзивілл, запрошуючи його приїхати до Вільно для обговорення проблеми унії з Корonoю.

А.Прохаска наголосив, що Р.Сангушко дивився на унію як на необхідність, розуміючи, що Литва самотійно не зможе встояти перед

агресією Московської держави. Через це він не підтримував литовської опозиції, які остерігалися підписувати унію. Учений дав дуже високу оцінку особі Романа Сангушка, стверджував, що князь належав до нечисельної групи тверезомислячих, дисциплінованих, постійних у своїх діях войовників. На відміну від інших войовничих магнатів (Ольбрахта Ласького, Дмитра Вишневецького), які теж отримували перемоги над ворогами, але робили це більше для задоволення власних амбіцій і менше рахувалися із загальнодержавними інтересами. Князь Роман добре усвідомлював основні напрямки зовнішньої політики Зигмунта Августа. Він майже все життя провів на полі битв, за виразом А.Прохаски, «грудями захищаючи вітчизну». Для князя не були чужими й особисті магнатські амбіції, відповідно до традицій його віку, але у ньому завжди брали верх державна дисципліна та державні потреби. І в цьому він був прикладом для інших. Сучасники та пізніші історики називали князя Романа щасливим воєначальником. На думку ж А.Прохаски, його перемоги були результатом довгих і важких ратних трудів, військового таланту, організаторського хисту. Як зазначив дослідник, для князя Р.Сангушка характерною була справедливість і благородство помислів, які рідко можна зустріти у інших удачливих героїв війни.

А на ворогів ім'я князя наводило страх. А.Прохаска згадує цікавий випадок, який трапився під час нападу московських військ на Вітебськ: місцевий воєвода Пац, не маючи належних сил для оборони фортеці, розпустив слух, що йому на допомогу рухається загін під командою Р.Сангушка. Цього виявилось достатнім, щоб неприятель відступив від Вітебська [5, s. 978 – 979]. Цей сюжет А. Прохаска запозичив із «Хроніки...» М. Стрийковського.

У другому томі праць М.Стрийковського, який був виданий у 1846 р, поміщено опус «O królach polskich i wywodzie sławnego narodu Sarmackiego» [7, s. 514 – 528]. По суті це віршований виклад польської історії, наповнений похвалами на адресу польських королів, особливо ягеллонської династії,

мудрості яких приписані усі заслуги, досягнення зовнішньої політики. Окрім королів, М.Стрийковський згадав добрим словом і воєначальників, котрі своїм таланом, мечем і кров'ю здобували ці перемоги. З-поміж них прославлений і князь Роман Сангушко:

«Князь Роман також Москву громив частенько

Щербатова зловив, Товкмакова розгонив.

Король же військо до Радощковиць відводив, але далебі,

Ходкевич під Улою старавсь тоді даремно,

Хтось заважав їм, про те відомо Богу в небі.

Князь Роман пізніше хитро взяв її вночі

З Божої помочі.» [7, s. 524] (переклад І.Ярмошика)

Маловідомим у волинському історичному краєзнавстві залишається цікаве дослідження Юліана Бартошевича «Kniaź i książę» [1]. Праця має дуже критичний характер. Автор ставить під сумнів генеалогічне походження князів, які відносили себе до нащадків Гедиміна, у тому числі й роду Сангушків. Ю.Бартошевич стверджує, що князівські лінії Гедеміновичів вогасли у третьому-четвертому поколінні. Причиною цього була політика правлячої Ягеллонської династії, яка свідомо упосліджувала усі побічні родини гедемінівської галузі, щоб із них не вирости удільні князі, які могли б становити загрозу державній цілісності Литви. Через це волинські роди, Чарториські, Збараські, Вишневецькі, Сангушки мали змогу підробляти родоводи, що ніби то вони походять від братів та синів Ольгерда. Для них вигідно було виводити генеалогічне коріння із крові пануючої династії. Процес такої фальсифікації відбувався через сотню років після зникнення гедемінівських/ольгердівських родів та активізувався у XVI ст., особливо після смерті Зигмунта Августа, коли ягеллонська королівська родина вогасла, а наступні королі не надавали значення цьому питанню. На той час уже ніхто не міг спростувати, так само як і підтвердити, таку родовідну.

Про родовід Сангушків Ю.Бартошевич зазначає, що Любартовичі вимерли уже в XIV ст. дрібними князями на Червоній Русі, а Сангушки

привласнили їх рід і почали називатися потомками Любарта. Пізніше, вже у XVIII ст., деякі із них взяли собі прізвище Любартовичів. Ю.Бартошевич вважає, що і саме походження прізвища залишається нев'ясненим.

На початку XVII ст. Сангушки продовжували відігравати помітну роль у політичному житті Брацлавщини і Поділля, хоча на такі висоти як Роман Федорович їм піднятися вже не судилося. Григорій Львович Сангушко-Коширський у 1598 – 1601 рр був Брацлавським каштеляном, його син Адам-Олександр у 1621 – 1630 рр займав посаду Подільського воєводи.

Варто зауважити, що у працях багатьох польських істориків XIX ст. відмічається особливість політичного, суспільного, господарського, культурного розвитку Волині порівняно з іншими регіонами як України так і Речі Посполитої. Волинь сприймалася ними чимось середнім, вона не була ані польською, ані литовською, тут не зникала пам'ять про давню державно-політичну, волинську чи Галицько-Володимирську самостійність. Б.Горчак зазначив, що Волинь із точки зору адміністративної займала окреме становище в складі Великого Князівства Литовського, маючи свого начальника в особі маршалка землі та власні сеймики і право. Волинь, як руська провінція, найдовше зберігала свої первісні характерні риси [2]. Причину цього вбачали у тому, що у XVI ст. вона становила єдине велике гніздо можновладства, яке творили саме місцеві князі [3]. Більшість із них зберігали вірність культурним та релігійним традиціям своїх предків і були основою для збереження самобутності українських (руських) земель у складі Речі Посполитої. Із згасанням та відходом від православ'я провідних княжих родів на початку XVII ст. справа збереження самобутності українських теренів переходить в руки козаків, козацької старшини, української шляхти.

У цілому можна констатувати високу оцінку істориками постаті волинського князя Романа Сангушка, його активної участі у внутрішньополітичному житті Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої і особливо його діяльності на театрі військових дій Литви проти Московської держави та боротьби з татарами. Праці істориків попередніх

часів можуть прислужитися для написання сучасного монографічного дослідження про цього яскравого представника української княжої верстви, з позицій новітньої вітчизняної історіографії.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Bartoszewicz J. Książ i książę / Julian Bartoszewicz. – Kraków: nakładem redakcji «Szkiców społecznych i literackich», 1876. – 42 s.
2. Gorczak B. Przedmowa / Bronisław Gorczak. // Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. – T.III.– Lwów: nakładem właściciela, 1890. – S. VIII.
3. Krzywicki J. Wołyń / Józef Krzywicki. // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – T. XII. – Warszawa, 1893. – S. 915 – 935.
4. Pienia Tomasza Padurry / Przedmowa K. Jabwonowskiego. – Lwów: nakł. K. Jabwonowskiego i syna, 1842. – 64 s.
5. Prochaska A. Roman Sanguszko (Hetman polny Litewski) / Antoni Prochaska. // Przewodnik Naukowy i Literacki. – 1898. – R. 17. – N 8. – S. 681 – 694; N 9. – S. 784 – 800; N 10. – S. 877 – 888; N 11. – S. 972 – 985; N. 12. – S. 1116 – 1135.
6. Roman Sanguszko, hetman polny Litewski. // Tygodnik Ilustrowany. – 1862. - N 154. – S. 93 – 94.
7. Strykowski M. Kronika polska, litewska, żmódzka i wszstkiej Rusi. Wydanie nowe, będące dokładnem powtorzeniem wydania pierwotnego Królewieckiego z roku 1582, poprzedzone wiadomością życia i pismach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego, oraz rozprawą o latopiscach Ruskich przez Daniłowicza pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań / Maciej Strykowski. – T.II. – Warszawa: nakład G.L.Glucksberga, 1846. – S. 419.
8. Wolff J. Książowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku / Józef Wolff. – Warszawa: drukiem J.Filipowicza, 1895. – 698 s.

Довідка про автора

Ярмошик Іван Іванович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри спеціальних історичних дисциплін та правознавства Житомирського державного університету імені Івана Франка

м.т. 067 31 60 520